

INTERES TEORETIC ȘI FAZĂ FILOSOFICĂ ASCENDENTĂ. NE-AUSTRIACUL BRENTANO

ION TĂNĂSESCU

Institutul de filosofie și psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Abstract. The thesis of this paper is that there is a fundamental, metaphysical dimension of Brentano's philosophy that in no way allows itself to be reduced to his image as a representative of Austrian philosophy. This image is a result of a positivist-sceptical interpretation of his philosophy characterized by the following features: (i) the emphasis on the fourth habilitation thesis and the methodological monism specific to it; (ii) the elimination from philosophical discourse of problems that cannot be dealt on the basis of experience and scientific method; (iii) the focus on Brentanian psychology, without paying attention to its metaphysical dimension and, in general, to the philosophical discipline of metaphysics; (iv) the fact that it operates with only one meaning, the modern one, of the phrase "purely theoretical interest", without the slightest suspicion that Brentano also operates with another meaning of the term, the traditional one. In this way, this interpretation risks turning his philosophy into a philosophy of the skeptical phase of decline. Unlike this thesis, the present study distinguishes between the two meanings of theoretical interest and, on the basis of the traditional meaning of it, reconstructs Brentanian philosophy as the philosophy of a new philosophical ascending phase at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. In this manner, both the importance of the metaphysical dimension of Brentano's thought and the consequences resulting from this for the correct establishment of the relations between his thought and other philosophical trends of that time, including positivism, are highlighted.

Keywords: Brentano; pure theoretical interest; phase of philosophy; metaphysics; positivism.

1. INTRODUCERE

Teza acestui studiu este aceea că nucleul filosofiei brentaniene este constituit în mod decisiv de o dimensiune metafizică, teistă, de inspirație aristotelico-scolastică, indicată de negația din titlu care nu se lasă redusă în niciun mod la caracteristicile filosofiei austriece propuse de autorii (Neurath, Haller) care fac din el unul dintre reprezentanții importanți ai filosofiei austriece. Lucru deloc sau puțin sesizat în exegeză, dimensiunea metafizică în discuție constituie nucleul teoriei brentaniene a fazelor filosofiei și urma să fie tratată printr-o metodă inspirată de știința naturii. Autorii care susțin că filosofia dezvoltată după 1850 în spațiul fostei monarhii danubiene are un profil și o dezvoltare distinctă de cea a filosofiei germane și care

îi acordă lui Brentano un rol fundamental în configurarea acestui profil¹ fie nu se referă în caracterizările lor la problematica metafizică la Brentano (Haller), fie, deși îi recunosc prezența, nu sunt conștienți de importanța ei pentru programul filosofic brentanian². Astfel, Otto Neurath își începe permanent caracterizarea concepției filosofice a Cercului Vienez prin sublinierea caracterului ei antimetafizic, urmat de orientarea empiristă în general, folosirea sistematică a logicii și matematizarea tuturor științelor³. În schimb, Rudolf Haller lasă la o parte dimensiunea antimetafizică și definește filosofia austriacă prin caracterul ei *științific, empiric* și prin importanța acordată *analizei și criticii limbajului*⁴. La fel, pentru el singura importantă este psihologia lui Brentano⁵ și, în mod fundamental – iar aceasta este valabil pentru întreaga receptare austriacă a filosofiei lui –, cea de a patra teza de abilitare: adevărata metodă a filosofiei e metoda științei naturii, adică, așa cum explică Brentano în alt loc, observația, inducția și deducția⁶. Dacă lăsăm la o parte faptul că în *Psihologia*

¹ O. Neurath, „Die Entwicklung des Wiener Kreises und die Zukunft des Logischen Empirismus”, în *Gesammelte philosophische und methodologische Schriften*, Bd. 2 – Neuauflage, R. Haller, H. Rutte (Hrsg.), Wien, Lit, 2021, pp. 676–679; R. Haller, „Österreichische Philosophie”, *Österreichische Philosophen und ihr Einfluß auf die Analytische Philosophie der Gegenwart*, Bd. I, *Conceptus*, 1977, pp. 57–67; R. Haller, *Questions on Wittgenstein*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1988, pp. 1–8; B. Smith, *Austrian Philosophy. The Legacy of Brentano*, Chicago-La Salle, Open Court, 1994, pp. 1–28. Pentru o privire critică asupra acestei teze, cunoscută în literatură ca teza Neurath-Haller, v.: B. Smith, „Austria and the rise of scientific philosophy”, în A. Chrudzimski, W. Huemer (eds.), *Phenomenology and Analysis. Essays on Central European Philosophy*, Frankfurt, Ontos, 2004, pp. 47–51 (studiul a fost publicat inițial sub titlul „The Neurath-Haller Thesis: Austria and the rise of scientific philosophy”, în K. Lehrer, J. Ch. Marek (eds.), *Austrian Philosophy Past and Present. Essays in the honour of Rudolf Haller*, Cham, Springer, 1987, p. 1–20; studiul din 2004 se distanțează de teza susținută în studiul din 1987 întrucât se îndoiește de utilitatea sintagmei „filosofie austriacă” care ar putea fi interpretată ca o „filosofie etnică” când, de fapt, „[...] filosofia austriacă este filozofie per se, parte integrantă a curentului principal al filosofiei contemporane [...]” (B. Smith, “Austria and the rise of scientific philosophy”, p. 50)); W. G. Stock, „Die Erfassung der österreichischen Nationalphilosophie im Rahmen der empirischen Metaphilosophie”, în J.C. Nyíri (ed.), *From Bolzano to Wittgenstein: The tradition of Austrian philosophy*, Vienna, Holder-Pichler-Tempsky, 1986, pp. 54–70; Ch. Damböck, “(Dis-)Similarities: Remarks on ‘Austrian’ and ‘German’ Philosophy in the Nineteenth Century”, în D. Fissette, G. Fréchette, F. Stadler (eds.), *Franz Brentano and Austrian Philosophy*, Cham, Springer, 2020, pp. 169–180; M. Textor, *The Disappearance of the Soul and the Turn against Metaphysics*, Oxford, Oxford University Press, 2021, pp. 7–14.

² Neurath, *op. cit.*, pp. 693 sq.

³ Neurath, *op. cit.*, pp. 693; v. și 677, 695.

⁴ Haller, „Österreichische Philosophie”, p. 66; în ce-l privește pe Brentano și elevii lui, v. pp. 61, 63; v. și *idem*, *Questions on Wittgenstein*, pp. 24 sq. La Haller, teza caracterului științific al filosofiei implică monismul metodologic sau teza unității metodice a științei (v. textele tocmai citate).

⁵ Neurath recunoaște și el importanța psihologiei brentaniene în istoria genezei concepției Cercului Vienez, dar mult mai important pentru el este să sublinieze scolasticismul lui Brentano și, strâns legat de el, orientarea spre logică a lui Brentano. În acest context, termenul „scolasticism” nu are conotație negativă întrucât pentru Neurath scolastica are marele merit de a fi stimulat dezvoltarea logicii. După cum se știe, utilizarea logicii ca instrument al analizei experienței constituie principala trăsătură prin care empirismul Cercului Vienez se deosebește de empirismul tradițional. (Neurath, *op. cit.*, pp. 688 sq., 694).

⁶ R. Haller, „Österreichische Philosophie”, p. 60; Franz Brentano, *Über die Zukunft der Philosophie* (prescurtare: ZPh), O. Kraus (Hrsg.), Leipzig, F. Meiner, 1929, p. 137; *idem*, *Geschichte der Philosophie der Neuzeit* (presc.: GPhN), K. Hedwig (Hrsg.), Hamburg, Meiner, 1987, p. 303.

din punct de vedere empiric analiza limbajului nu joacă nici pe departe rolul pe care ne-am aștepta să-l joace prin considerarea ei ca *terminus a quo* al filosofiei austriece⁷, trebuie spus că teza fundării empirice a cunoașterii – orice concept își are originea în experiență – și cea a monismului metodologic – științele naturii și științele umaniste, inclusiv filosofia, au aceeași metodă, sunt caracteristici esențiale ale filosofiei lui Brentano. Altfel spus, trăsăturile filosofiei austriece propuse de Haller surprind trăsături esențiale ale filosofiei brentaniene și, deși parțiale, se potrivesc mai bine cu stilul lui de filosofare decât caracterizarea propusă de Neurath care, prin caracterul ei antimetafizic, este, trebuie spus, *antibrentaniană*. Există totuși o problemă cu teza Neurath-Haller de care cei care o folosesc ar trebui să țină seama, anume că elementele reunite în cadrul ei nu apar la ambii autori: caracterul antimetafizic al filosofiei austriece nu apare la Haller, dar e esențial pentru Neurath (nu echivalează atitudinea antimetafizică cu atitudinea antikantiană și de respingere a idealismului german a lui Brentano, ci cu atitudinea de respingere a întregii problematice metafizice de la Aristotel la Kant, Hegel și Heidegger). Din acest motiv, conjuncția celor patru trăsături enumerate mai sus la Neurath nici nu e echivalentă, nici nu poate fi redusă la conjuncția celor trei trăsături enumerate de Haller. Altfel spus, sau filosofia austriacă este antimetafizică, ceea ce nu se potrivește cu caracterizarea propusă de Haller, sau renunțăm la caracterul ei antimetafizic, dar atunci obținem o caracterizare a Cercului Vienez care nu surprinde un element fundamental al activității lui. Aici, ca și în alte locuri, la care voi trimite mai jos, ne confruntăm cu bogăția materialului empiric istoric și cu imposibilitatea de a-i surprinde și descrie trăsăturile operând, așa cum procedează autorii enumerați până acum, într-un singur orizont de semnificație, cel modern, cu un singur set, cel pozitivist, de determinării conceptuale.

În acest context, teza acestui studiu este aceea că fenomenul mai amplu în care se încadrează caracterizările filosofiei austriece amintite mai sus este cel al unei receptări *pozitivist-sceptice* în raport cu concepția lui Brentano asupra fazei de avânt filosofic pe care urmărea să o inițieze; „pozitivistă” deoarece principalele sale teze sunt în concordanță cu poziția lui Comte și a lui Mill de a elimina orice noțiune metafizică din discursul filosofic; „sceptică” deoarece Brentano califică o astfel de exagerare empiristă drept o formă de scepticism⁸. Această receptare a fost

⁷ Haller, *Questions on Wittgenstein*, p. 3; B. Mezei, B. Smith, *The four phases of philosophy. With an appendix: The four phases of philosophy and its current state by Franz Brentano*, Amsterdam, Rodopi, 1998, pp. 2, 33–35 *et passim*. Trebuie totuși precizat că, mai târziu, analiza limbajului va dobândi, într-adevăr, la Brentano rolul pe care i-l atribuie Haller, întrucât în perioada târzie a gândirii lui Brentano va recurge constant la ea pentru a-și demonstra teza reistă că numai lucrurile reale există și pot fi reprezentate (v., de pildă, anexa la F. Brentano, *Von der Klassifikation der psychischen Phänomene* (1911), în F. Brentano: *Sämtliche veröffentlichte Schriften*, Band 1, Th. Binder, A. Chrudzimski, (Hrsg.), Frankfurt, Ontos, 2008, pp. 391–426).

⁸ V., de pildă, prima lecție din A. Comte, *Curs de filosofie pozitivă, Volumul I, Preliminarii generale și filosofia matematicii*, trad. O. Vasilescu, în I. Tănăsescu (ed.), *Brentano – Comte – Mill: ideea filosofiei ca știință*, Iași, Institutul European, 2018, pp. 55–77, și F. Brentano, *Vom Dasein Gottes* (presc.: DG; 1929), A. Kastil (Hrsg.), Nachdruck Hamburg, Meiner, 1968, p. 166.

exprimată pregnant de Neurath, a fost preluată și continuată mai apoi în lucrările publicate de Haller începând de la jumătatea anilor 60 și s-a dezvoltat și consolidat în ceea ce a devenit receptarea anglo-americană analitică postbelică a gândirii lui. Această direcție a receptării a fost susținută îndeosebi de Roderick M. Chisholm și de reprezentanții „Seminarului de filosofie austro-germană” din Manchester: Kevin Mulligan, Peter Simons și Barry Smith. Numele celor trei autori merită îndeosebi evidențiat aici întrucât prin scrierile lor receptarea filosofiei lui Brentano a dobândit noi fațete. Spre deosebire de prima generație de editori ai operei lui Brentano: Oskar Kraus, Alfred Kastil și Franziska Mayer-Hillebrand, care au promovat îndeosebi filosofia reistă târzie a lui Brentano și care, îndeosebi Kraus și Kastil, au polemizat constant cu elevii lui Brentano care s-au abătut de la forma canonică a teoriei lui și, de asemenea, spre deosebire de scrierile lui Chisholm și Haller care au rămas în interiorul tradiției empiric-analitice de filosofare – atunci când Chisholm, de pildă, își prezintă teoria factorului intențional nu polemizează cu reprezentanții ai filosofiei postbelice franceze, ci cu modul în care filosofii limbajului înțelegeau raportul dintre limbaj și gândire⁹ –, prin operele celor trei autori Brentano a devenit parte a dezbaterii contemporane asupra distincției dintre filosofia analitică și continentală. Clar spus, cei trei autori au folosit teze brentaniene: de pildă, cea de a patra teză de abilitare sau o interpretare inadecvată a fazei filosofice ascendente din teoria lui a fazelor, pentru a susține teza că scrierile multor din cei mai proeminenți gânditori de pe continent din secolul XX: Husserl începând cu *Ideen*, Heidegger, Lévinas, Derrida, constituie forme de declin de la standardele de claritate, exactitate și argumentare concretizate în opera lui Brentano¹⁰. Rolul jucat de Brentano și de elevii lui în constituirea tradiției analitice de filosofare ajunge astfel să fie contrapus influenței exercitate de el asupra ramurii continentale a filosofiei¹¹. Faptul este asemănător receptării filosofiei lui Brentano la prima lui generație de editori carte ajungeau, de asemenea, să contrapună opera lui târzie operei lui timpurii și felului în care fusese ea dezvoltată de elevii lui. O altă asemănare dintre Kraus, Kastil și reprezentanții Seminarului de filosofie austro-germană care se impune atenției aici este caracterul partizan, militant, puțin tolerant față de pozițiile filosofice analizate.

Înainte de a aborda critic câteva dintre tezele centrale ale receptării tocmai amintite, țin să subliniez meritele ei în cadrul receptării postbelice a gândirii lui Brentano.

(1) Receptarea analitică a școlii lui Brentano a demonstrat actualitatea ei pentru gândirea contemporană întrucât fie a demonstrat că tezele centrale ale gândirii lui, teza intenționalității, de pildă, pot fi dezvoltate mai departe în așa fel

⁹ R. M. Chisholm, „The Primacy of the Intentional”, *Synthese*, 1984/61, pp. 89–109.

¹⁰ V. în ultima parte a acestui studiu analiza modului în care Mezei și Smith au aplicat teoria lui Brentano a fazelor filosofiei la filosofia contemporană.

¹¹ Este vorba fie de influența exercitată prin intermediul studenților lui asupra gânditorilor de pe continent: Husserl, de pildă, i-a fost profesor lui Lévinas, iar fenomenologia lui a constituit o sursă de inspirație pentru Derrida la începutul carierei acestuia din urmă, fie de influența exercitată prin intermediul operelor lui, cum ar fi, disertația brentaniană a jucat un rol important în geneza problemei ființei la tânărul Heidegger, filosofia lui Heidegger fiind una dintre cele mai intens receptate în cadrul filosofiei franceze de după cel de al Doilea Război Mondial.

încât să se dovedească fertile în cadrul dezbaterii filosofice contemporane – v., de pildă, polemica tocmai amintită purtată de Chisholm cu reprezentanții filosofiei limbajului comun, fie a îmbogățit problematica filosofică contemporană prin faptul că, pornind de la Brentano, a pus pe tapet și a impus în conștiința filosofică teme mai puțin sau deloc abordate, mereologia, de pildă¹².

(2) Modul în care au fost tratate problemele brentaniene a impus în analiza școlii lui standarde de claritate și de rigoare a argumentării necunoscute înainte.

Altfel spus, scrierile filosofilor analitici au contribuit decisiv la impunerea în conștiința contemporană a importanței operei lui Brentano și a Școlii lui Brentano. Consecința acestui fapt este că imaginea acestei orientări filosofice de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX a devenit mult mai bogată și mai complexă decât ar fi devenit dacă s-ar fi rămas la receptarea istorică a operei lui. Această receptare este interesată de clarificarea surselor istorice ale gândirii lui, de modul în care a preluat și dezvoltat el problematica lor, de modul în care l-a influențat nu doar pe Husserl și pe ceilalți studenți ai lui – temă mult studiată de exegeții analitici ai lui Brentano –, ci și, prin tematica ei tradițională, pe tânărul Heidegger și, prin el filosofia continentală¹³.

Dacă, acum, considerăm opera brentaniană în ansamblul ei din perspectiva rezultatelor remarcabile obținute în cadrul receptării anglo-saxone a gândirii lui devine evident că nu problematica filosofică tradițională, metafizic-teistă, de inspirație aristotelico-scolastică, este cea care s-a dovedit activă din punct de vedere istoric în cadrul acestei orientări, ci psihologia și metafizica lui descriptivă a minții¹⁴ întrucât ea este cea care a fost preluată și dezvoltată de elevii lui și tot ea este cea care a stârnit interesul continuatorilor și exegeților lui, de la Chisholm și Haller la Mulligan,

¹² V., în acest sens, lucrările deschizătoare de drumuri îngrijite de B. Smith, *Parts and Moments. Studies in Logic and Formal Ontology*, München, Philosophia, 1982 și *Foundation of Gestalt Theory*, München, Philosophia, 1988.

¹³ Deși este cu totul posibil ca în alte domenii să-și fi pierdut relevanța (P. Simons, „Open and closed culture: A new way to divide Austrians”, în Chudzimski, Huemer (eds.), *Phenomenology and Analysis*, pp. 11 sq.), cele spuse mai jos arată că, cel puțin în discuția despre filosofia brentaniană, distincția filosofie analitică anglo-americană – filosofie continentală e departe de a fi irelevantă.

¹⁴ În metafizica descriptivă a minții, actele psihice nu mai sunt interpretate ca părți reale ale conștiinței care urmează să fie descrise mai departe prin intermediul părților ei distincționale (părți logice, întreprinse, intenționale etc.) (F. Brentano, *Deskriptive Psychologie* (presc.: DP), W. Baumgartner, R. M. Chisholm (Hrsg.), Hamburg, Meiner, 1980, pp. 12–27), ci sunt înțelese prin prisma cuplului conceptual de sorginte metafizică substanță – accident. Spre deosebire de disertație, unde substanța, ca unitate dintre materie și formă, era purtătoarea accidentelor pe care le putea primi și pierde (F. Brentano, *Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles* (1862), Nachdruck Hildesheim, Olms, 1984, pp. 111–112/*Despre multipla semnificație a ființei la Aristotel* (trad. și cuvânt înainte I. Tănăsescu), București, Humanitas, 2003, pp. 169–171), în psihologia reistă brentaniană târzie raportul se inversează întrucât nu substanța își conține accidentele, ci accidentele o conțin pe ea ca parte a lor (v. F. Brentano, „Ontologische Fragen/Ontological Questions” (edit. and trans. R. Rollinger), în Fissette, Fréchette, Stadler (eds.) *Franz Brentano and Austrian Philosophy*, pp. 271–338). Din punctul meu de vedere, această substanță psihică care se extinde prin accidentele ei este acea parte metafizică individualizatoare a conștiinței despre care Brentano spune în psihologia lui descriptivă că, deși nu o putem percepe sau observa, trebuie să-i admitem prezența în conștiință pentru a garanta individualitatea actelor psihice. Despre această parte metafizică a conștiinței presupune deductiv că există chiar atunci când niciun act psihic nu mai este sesizat în percepția internă (DP, pp. 75, 81–83).

Simons și Smith. În schimb, metafizica cu dimensiunea ei teistă, multe opere publicate de el chiar în timpul vieții și dedicate filosofiei aristotelice, scrierile lui de istoria filosofiei s-au bucurat de mult mai puțină atenție, iar atunci când le-a fost acordată atenție, ele au fost tratate deficitar întrucât nu a fost surprinsă chiar problema lor centrală¹⁵. Pe de altă parte, lucrările consacrate de el teoriei fazelor filosofiei au fost des citate și folosite pentru a promova propria viziune asupra filosofiei, respectiv pentru a susține ideea că Brentano a fost promotorul unei filosofii bazate pe o metodă inspirată de știința naturii și care poate fi realizată ca metafizică și psihologie descriptivă, punând tacit în paranteză întreaga problematică metafizică de extracție tradițională. Or, după cum voi arăta mai jos, această problematică este una atât de importantă pentru Brentano încât, din punctul lui de vedere, filosofia și-ar pierde sensul fără ea. Din acest motiv, dincolo de pregnanța pe care au dobândit-o în scrierile reprezentanților Seminarului din Manchester anumite teme ale gândirii brentaniene, imaginea gândirii lui promovată în cadrul receptării anglo-saxone este îndeosebi relevantă atât pentru interesele ei de cercetare teoretice, cât și pentru cele pragmatic-critice, ideologice, anume pentru teza că singura modalitate adecvată de a face filosofie este cea a filosofiei analitice, printre altele și pentru că, conform modului în care este aplicată teoria lui Brentano filosofiei analitice, ea nu ar fi intrat încă în declin¹⁶. Spre deosebire de ea, după cum am menționat deja, filosofia continentală ar fi parcurs toate fazele de declin, creându-se astfel premisele, adaug eu cu privirea ațintită la modul în care își concepea Brentano sarcina propriei filosofii prin raport cu filosofii decadente contemporane lui, pentru ca să înceapă o nouă fază ascendentă, inspirată, putem presupune, de practica filosofiei analitice. De asemenea, receptarea analitică a filosofiei brentaniene constituie un fenomen cu totul relevant pentru cel interesat să studieze cum anume își păstrează o filosofie statutul de sursă de inspirație pentru curentele filosofice ulterioare, cum anume rămâne ea influentă, adică activă din punct de vedere istoric, respectiv la ce ajută este supusă problematica ei în cadrul filosofiilor care o continuă.

Există însă, trebuie spus, cel puțin un punct vulnerabil ale acestei receptări, anume absența conștiinței distanței istorice dintre perspectiva din care este abordat Brentano ca precursor al filosofiei analitice și perspectiva proprie gândirii lui ca filosof al celei de a doua jumătăți a sec. XIX, unul care, în pofida importanței acordată metodei inspirată de știință și modului modern de a concepe sarcinile cercetării nu a cedat nici în ruptul capului tendinței pozitivistice de transformare a filosofiei în știință prin eliminarea din cadrul ei a problematicii metafizicii teiste. Or, tocmai în această atitudine fermă și constantă față de exigența pozitivistă amintită mi se pare că rezidă una dintre cele mai importante caracteristici ale gândirii lui, una constitutivă în mod fundamental profilului lui de filosof al epocii căreia i-a

¹⁵ V., de pildă, lucrările consacrate de P. Simons („Brentano’s Theory of Categories: A Critical Appraisal”, *Brentano Studien* 1 (1988), pp. 47–61) și D. Jacquette („Brentano on Aristotle’s categories: first philosophy and the manifold senses of being”, *Revue roumaine de philosophie*, 55/2011, nr. 1, pp. 149–168) disertației brentaniene în care nu este discutată problema – fundamentală pentru demersul lui – a *pros hen legomena* sau a ceea ce, cu o expresie medievală, a fost numit „analogia prin raport cu unul și același termen”.

¹⁶ V. *infra* p. 196

aparținut, în fine, una de care receptarea amintită nu dă seama întrucât este atât de preocupată să-și citească propria concepție asupra filosofiei în filosofia lui Brentano, încât, cel puțin până acum, nu pare să fi sesizat importanța dimensiunii tradiționale a gândirii lui. Or, din punctul meu de vedere, această dimensiune constituie un obstacol fundamental în a susține că pentru el, nu altfel decât pentru Comte și Mill, nu atât o anume problematică, ci atitudinea teoretică și metoda și stilul de filosofare este totul. În acest context, una este să spui Brentano a susținut un program filosofic care își propune să trateze conform exigențelor inspirate de concepția și metoda științei moderne atât problematica tradițională a acelor puncte culminante ale trecutului (de pildă, teismul aristotelic, leibnizian etc.) relevante pentru accepțiunea tradițională a interesului pur teoretic atât de importantă pentru el, cât și problema psihologiei empirice și a științelor fondate pe ea, și să precizezi explicit din capul locului că, din tot acest program, alegi să te ocupi doar de o parte a lui, anume de cea aflată în acord cu interesele contemporane de cunoaștere: psihologia și metafizica lui descriptivă. Și alta este să te raportezi la opera lui ca și când întoarcerea la punctele culminante ale trecutului importante pentru Brentano nu ar constitui o dimensiune esențială a gândirii lui și să oferi o reconstrucție a programului filosofic brentanian care se restrânge doar la problematica psihologică relevantă din perspectiva filosofiei analitice contemporane, una interpretată în corelație cu cea de a patra teză de abilitare și cu o înțelegere a teoriei lui a fazelor filosofiei care, întrucât operează doar cu accepțiunea teoretică modernă a interesului teoretic, nu ne ajută să-i înțelegem cu adevărat gândirea. Prima, iar nu cea de a două caracterizare, constituie expresia unei conștiințe adecvate a distanței istorice dintre concepția lui Brentano și cea contemporană asupra interesului teoretic, ea singură este cea care ne furnizează o imagine asupra gândirii lui ca filosof de la cumpăna secolului XIX și XX preocupat constant de destinul problematicii metafizice tradiționale. Unilateralitatea ultimei caracterizări, în schimb, nu ne permite să înțelegem ce anume separă gândirea lui Brentano de cea a lui Comte și Mill, după cum ea lasă la o parte o serie de întrebări cum ar fi cea referitoare la motivele pentru care Comte și Mill, în pofida influenței exercitate de ei asupra lui Brentano în tinerețea lui, nu sunt citați niciodată în textele dedicate viitorului filosofiei ca reprezentanți ai fazei filosofice de avânt, după cum, de asemenea, pe baza ei nu se poate face niciun pas mai departe în oferirea unei imagini de ansamblu a filosofiei lui prin aflarea unui punct de vedere cuprinzător care să permită integrarea diferitelor părți ale operei lui: studiile aristotelice, scrierile despre viitorul filosofiei, cele metafizice, de psihologie și de istoria filosofiei etc. Atâta vreme cât atenția rămâne fixată asupra corelației – extrem de importantă, dar, totuși, unilaterală! – dintre cea de a patra teză de abilitare brentaniană și importanța psihologiei lui pentru gândirea contemporană se pierde din vedere că, pentru Brentano, o nouă fază de avânt filosofic nu însemna doar atât, ci, însemna, în plus, regândirea problematicii punctelor culminante ale trecutului în acord cu propriile interese de cercetare¹⁷. Astfel, faza de avânt implică pentru el trecerea de dimensiunea strict descriptivă, implică, de pildă, completarea teologiei aristotelice printr-o interpretare proprie, după cum prevede, de asemenea, ca filosofia să preia rolul religiei în ceea ce

¹⁷ Disertația lui este cu totul relevantă în acest sens.

privește nevoia de orientare spirituală a publicului cultivat al timpului lui¹⁸. Interpretată conform teoriei lui a fazelor, această teză pare, la o primă vedere, a fi un semn de declin conținut în chiar faza de avânt filosofic pe care Brentano își propunea să o inițieze întrucât, conform teoriei amintite¹⁹, asemenea preocupări constituie principala trăsătură a primei faze de declin. În contextul de față, ea nu funcționează însă astfel pentru că la Brentano ea este corelată cu faptul că interesul teoretic și-a regăsit obiectul prin excelență, existența lui Dumnezeu. În acest context, filosoful, iar nu teologul, este cel care are rostul de a pune în acord această credință cu rezultatele științei epocii. Altfel spus, faptul că filosofia preia funcția de orientare spirituală specifică odinioară religiei nu e în sine un semn de declin, ci doar atunci când s-a pierdut interesul pentru temele prin excelență ale interesului teoretic: Dumnezeu, nemurirea etc.

Trăsăturile receptării pozitivist-sceptice față de modul în care concepea Brentano noua fază de avânt pe care urma să o inițieze sunt următoarele:

1. *Acceptul pus pe cea de a patra teza de abilitare și pe monismul metodologic specific ei*²⁰;
2. *Eliminarea din discursul filosofic a problemelor care nu pot fi abordate în cadrul experienței pe baza metodei inspirate de știință*²¹;
3. *Focalizarea asupra psihologiei brentaniene, fără să se acorde atenție deosebită dimensiunii ei metafizice și, în genere, disciplinei filosofice a metafizicii, ambele fundamentale pentru Brentano*²²;
4. *Faptul că operează cu o unică accepțiune, cea modernă, a sintagmei „interes teoretic în mod pur”: interes pentru studiul fenomenelor și a legilor lor, fără să bănuiască deloc că Brentano operează și cu o altă accepțiune a termenului, cea tradițională, de interes pentru cauzele și principiile lucrurilor, una care, așa cum o să arăt mai jos, se dovedește în anumite contexte mai importantă decât prima.*

Gândită până la capăt, această abordare a filosofiei brentaniene ajunge să o transforme dintr-o filosofie a unei noi epoci de avânt filosofic, așa cum o considera el, într-una din fazele ei de declin, anume cea sceptică, întrucât ajunge să elimine din discuție acele probleme la a căror cercetare filosofia – în interesul umanității! – nu poate renunța, cum ar fi, de pildă, problema existenței lui Dumnezeu²³. Pe de

¹⁸ VPh, pp. 31–32/222–223; aici și în cele ce urmează ultimele pagini se referă la traducerea în limba română a lucrării citate în germană.

¹⁹ V. *infra* p.

²⁰ Haller, *Questions on Wittgenstein*, p. 3; Mezei, Smith, *op. cit.*, pp. 2, 33–35, *et passim*.

²¹ A. Comte, *Cours de philosophie positive*, tome premier, Paris, Bachelier, ²1864, pp. 9 *sqq.*, 17 *sqq.*, 52 (primele două lecții din curs au fost traduse de O. Vasilescu în antologia îngrijită de mine amintită mai sus despre Brentano, Comte și Mill); J. St. Mill, *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive, Being a Connected View of the Principles of Evidence, and the Methods of Scientific Investigation* (1843), Book IV–VI and Appendices, Collected Works VIII, J.M. Robson (Ed.), University of Toronto Press, Routledge, 1974, p. 849; Neurath, *op. cit.* pp. 688 *sqq.*

²² Neurath, *op. cit.*; Haller 1988, p. 3, Mezei, Smith, *op. cit.*, pp., 5 *sq.*, 10.

²³ F. Brentano, „Über die Gründe der Entmutigung auf philosophischem Gebiete“ (presc.: GE; 1874), în *Über die Zukunft der Philosophie*, O. Kraus (Hrsg.), Leipzig, Meiner, 1929, pp. 97 *sq./* *Despre motivele descurajării în filosofie*, trad. A. Bejinariu, în Tănăsescu (ed.), *Brentano – Comte – Mill*, p. 197; VPh, p. 29/220; DG, p. 1.

altă parte, însă, gândită din perspectiva teoriei fazelor a lui Brentano, dezvoltarea austriacă a filosofiei, originată în opera lui și a continuatorilor lui contemporani care se revendică de la el, se constituie iarăși ca o fază de declin al filosofiei, una despre care este valabilă o afirmație a lui din lucrarea despre existența lui Dumnezeu, anume că e un semn de declin faptul că filosofii se îndoiesc de faptul că e posibil să o demonstreze²⁴.

Înainte de a aduce argumente în sprijinul tezei amintite, precizez următoarele: sunt cu totul convins atât de dimensiunea empirică a gândirii brentaniene, de importanța metodei inspirate de știința naturii pentru ea, ca și de faptul că atât el, cât și elevii lui au jucat un rol decisiv în constituirea filosofiei austriece în sensul lui Haller și că au contribuit de asemenea, după cum spune Neurath, la crearea unei atmosfere favorabile dezvoltării cercului vienez²⁵. Întrucât toate aceste lucruri sunt bine-cunoscute, scopul acestui studiu nu este să aducă argumente suplimentare în favoarea lor, ci să indice limitele interpretării pozitivist-sceptice a filosofiei lui, respectiv să pună în lumină importanța fundamentală a acelor probleme care, alături de problema metodei, a empirismului, a analizei critice a limbajului, i-au animat gândirea de-a lungul întregii lui cariere. Ca atare, studiul e o replică continentală la adresa receptării amintite mai sus, o replică interesată îndeosebi de sursele și de contextul istoric al filosofiei lui Brentano și care are o îndelungată tradiție în mediul în care m-am format, unul impregnat de influențe franceze și germane.

2. CLASIFICĂRILE TIMPURII ALE ȘTIINȚELOR ȘI TEORIA BRENTANIANĂ A CELOR PATRU FAZE ALE FILOSOFIEI

1. La începutul scrisorii către un agnostic, publicată în *Dasein Gottes*, Brentano vorbește despre încrederea în cele mai sublime învățături transmise nouă de-a lungul timpului, printre ele teza existenței unui principiu divin al lumii, existență considerată ca sigură de gânditori precum Aristotel, Locke sau Leibniz²⁶. Dacă citim pasajul în discuție în lumina afirmațiilor din conferința inaugurală din 1874 de la Universitatea din Viena despre acele probleme la a căror cercetare filosofia – în interesul umanității! – nu poate renunța, atunci înțelegem că problemele în discuție nu sunt probleme de metodă, ci sunt problemele centrale tradiției aristotelico-scolastice în care s-a format Brentano, fapt confirmat de multe alte locuri din scrierile lui²⁷. Deși pentru interpretarea pozitivist-sceptică propusă de Neurath, asemenea probleme

²⁴ DG, p. 203.

²⁵ O. Neurath, „Neurath an Kraus” 13.12. 1934, în „Sehr geehrter Herr Doktor! Sehr geehrter Herr Professor”. Der Briefwechsel zwischen Oskar Kraus und Otto Neurath, hrsg. v. Thomas Binder, *Nachrichten Forschungsstelle und Dokumentationszentrum für Österreichische Philosophie*, 4/1993, pp. 17–18.

²⁶ DG, pp. 1; v. și 11.

²⁷ V., de pildă, VPh, p. 15/210; F. Brentano, „Geschichte der kirchlichen Wissenschaften” (presc.: GkW), în J. A. Möhler, *Kirchengeschichte*, P. B. Gams (Hrsg.), Bd. II, Regensburg, Mainz, 1867, p. 539; F. Brentano, „Die Gesetze der Wechselwirkung der Naturkräfte und ihre Bedeutung für die Metaphysik”, G. Fréchette (Hrsg.), *Brentano Studien* 14 (2016), p. 52.

nu sunt adevărate probleme filosofice, în economia studiului de față referirea la ele joacă un rol extrem de important întrucât ele constituie *obiectul prin excelență al interesului teoretic brentanian*. După cum o să arăt mai jos, Brentano se simțea chemat să abordeze aceste probleme cu mijloacele și în spiritul concepției științifice a timpului său. În acest scop, cu o anumită rezervă, el și-a însușit concepția și metoda gândirii pozitive din acel timp: cercetarea filosofică și științifică nu poate răspunde la întrebări de genul ce e esența materiei sau a spiritului, ci trebuie să se limiteze la studiul fenomenelor prin care materia și conștiința se manifestă²⁸. După cum am spus însă, spre deosebire de Comte și Mill care susțineau ferm limitarea cercetării numai la câmpul fenomenal, Brentano a crezut la fel de ferm că o asemenea limitare este inacceptabilă întrucât ea impune eliminarea din discursul filosofic a temelor tradiționale metafizice reunite sub titulatura *philosophia perennis*: problema existenței lui Dumnezeu, a nemuririi, a răului în lume etc. După Brentano, asemenea probleme nu trebuie eliminate, ci reformulate și tratate în spirit modern. De pildă, problema tradițională a nemuririi sufletului este preluată și reformulată în *Psihologia din punct de vedere empiric* ca problemă a dăinuirii vieții psihice după moarte. Ea constituie subiectul celei de a șasea cărți a lucrării și, conform precizărilor din cartea I, în abordarea ei urma să fie aplicat modelul inductiv-deductiv al lui Mill, cu sublinierea că numai primii doi pași ai modelului: stabilirea inductivă a celor mai generale legi și deducerea din ele a faptelor relevante pentru chestiunea în discuție, puteau fi aplicați în cazul ei. Ultimul pas al metodei, afirmă Brentano în ultimul paragraf al cărții I-a a *Psihologiei*: verificarea prin experiență, nu putea fi însă aplicat²⁹.

Interesul fundamental al lui Brentano pentru problematica enunțată mai sus este capital pentru înțelegerea specificului filosofiei lui și pentru situarea ei corectă în raport cu concepția lui Comte și Mill care, ca și reprezentanții Cercului Vienez, doreau eliminarea problemelor metafizice din filosofie. Din acest motiv, după cum am menționat deja, el nu i-a considerat niciodată pe cei doi ca reprezentanți ai unei noi faze de avânt filosofic pe care el se credea chemat să o inițieze. Prețul plătit pentru o asemenea pozitivare era, din punctul lui de vedere, inacceptabil. De aceea, Mill și Bain – afirmația este valabilă și pentru Comte – sunt priviți ca reprezentanți ai hiperempirismului filosofic, o formă a scepticismului care se menține strict la datele empirice și refuză să treacă din sfera experienței la (presupusa) ei cauza transcendentă³⁰.

2. Conform clasificărilor timpurii ale științelor, filosofia este pentru Brentano o disciplină teoretică, abstractă și inductivă care are două discipline fundamentale, metafizica și psihologia, aceasta din urmă fiind baza disciplinelor practice ale logicii, eticii, esteticii, politicii etc.³¹ Reformulând cea de a patra teza de abilitare amintită

²⁸ VPh, p. 29/220; Mill, *op. cit.*, p. 849.

²⁹ *Psychologie vom epirischen Standpunkte* (presc.: PeS; 1874), în F. Brentano, *Sämtliche veröffentlichte Schriften*, Band I, Th. Binder, A. Chrudzimski, (Hrsg.), Frankfurt, Ontos, 2008, p. 90.

³⁰ DG, p. 166.

³¹ *Metaphysikvorlesung* (M 96; 1867–1873; transcris și editat de W. Baumgartner), p. 32078, în M. Antonelli, *Seiendes, Bewußtsein, Intentionalität im Frühwerk von Franz Brentano*, Freiburg/München, Alber, 2001, pp. 446 *sqq.*, 450; K. Hedwig, „Vorwort”, în GPhN, p. XV.

mai sus în acord cu acest fapt, obținem următoarea formulă: „Adevărata metodă a filosofiei (a metafizicii și a psihologiei) este metoda științei naturii”, teză deloc familiară cititorului obișnuit cu metafizica idealismului german sau cu antimetafizica Cercului Vienez. Urmând unei clasificări inspirate de Wolf, filosofia teoretică sau metafizica în sens larg are următoarele discipline: metafizica în sens restrâns care cuprinde (1) apologetica contra scepticismului, (2) ontologia în sens restrâns, dedicată, printre altele, studiului problemei multiplelor semnificații ale ființei, (3) teologia filosofică care se ocupă cu problema existenței lui Dumnezeu, (4) cosmologia naturală. Alături de ea, apare psihologia ca cealaltă știință filosofică fundamentală³². De asemenea, programul prelegerilor ținute de Brentano de-a lungul întregii lui activități didactice arată că metafizica ocupă un loc considerabil în cadrul lor. Mai mult decât atât, partea lor teologică a fost preluată și tratată de sine stătător³³. Titlul prelegerii din semestrul de vară 1879, reluată în semestrul de iarnă 1891/92 arată clar despre ce este vorba: „*Ueber die Beweise vom Daseingottes*” („Despre dovezile existenței lui Dumnezeu”). Dacă citim anumite afirmații din prelegerea amintită din perspectiva teoriei lui a fazelor, atunci putem observa că o parte fundamentală a programului său de reînnoire a filosofiei consta tocmai în reluarea și în reformularea argumentelor aduse de-a lungul timpului de gânditorii epocilor de avânt filosofic în favoarea existenței lui Dumnezeu din perspectiva rezultatelor științifice ale timpului său – dintre ele, darwinismul și legea conservării și transformării energiei sunt cele mai importante³⁴. Expunerile consacrate de el acestei problematice arată că argumentele în discuție urmau să fie formulate conform metodei empirice: „[...] cele patru dovezi împărtășesc o metodă comună. Niciuna dintre ele nu procedează a priori; mai degrabă, toate se bazează pe experiență. Metoda noastră în fiecare dintre dovezi va fi cea urmată de știința naturii atunci când deduce o cauză pe baza fenomenelor observate. În fiecare caz, și noi vom deduce cauza din efect”³⁵. Deși niciuna dintre ele nu ne permite să cunoaștem nemijlocit existența lui Dumnezeu, totuși afirmă Brentano contra scepticismului lui Hume și Kant, putem conchide cu necesitate empirică, respectiv cu infinită probabilitate că Dumnezeu există³⁶. Avem de a face aici cu o problematică metafizic-teologică prin excelență din a cărei tratare de către Brentano

³² M 96, p. 32078.

³³ Dincolo de prelegerile consacrate istoriei filosofiei și filosofiei aristotelice în care tratarea temelor metafizice ocupă un loc considerabil, Brentano a ținut prelegeri de metafizică sau consacrate unor teme metafizice centrale după cum urmează: metafizică (1867, 1868, 1868/69, 1869, 1870, 1874/75, 1877/78, 1881, 1882/83, 1886/87), existența lui Dumnezeu (1872/73, 1879, 1891/92); nemurirea sufletului (1869/70, 1879) (Antonelli, *op. cit.*, pp. 439–445; v. și J. Werle, *Franz Brentano und die Zukunft der Philosophie. Studien zur Wissenschaftsgeschichte und Wissenschaftssystematik im 19. Jahrhundert*, Amsterdam/ Atlanta, Rodopi, 1989, pp. 156–162).

³⁴ S. Krantz Gabriel, „Brentano on Darwin II: Science”, *Brentano Studien* XVI (2018), pp. 143–155; *idem*, „Can We Have Scientific Knowledge About God?”, în I. Tănăsescu, A. Bejinariu, S. Krantz Gabriel, C. Stoescu (eds.), *Brentano and the Positive Philosophy of Comte and Mill. With Translations of Original Writings on Philosophy as Science by Franz Brentano*, Berlin, De Gruyter, 2022, pp. 165–183.

³⁵ DG, 209 sq.; v. și pp. 6 sq., 18.

³⁶ DG, pp. 136, 152.

reiese clar atât atitudinea lui critică față de pozitivismul lui Comte, Mill și, prin extrapolare, al Cercului Vienez³⁷, cât și față de idealismul german care s-a compromis prin metodele folosite în tratarea problemelor metafizice și față de scepticismului lui Hume și Kant. În acest context, apare clar și semnificația lucrărilor consacrate de el filosofiei aristotelice de-a lungul timpului, de la disertația despre multipla accepțiune a ființei la Aristotel importantă pentru Heidegger la scrierile aristotelice târzii. Nu avem de a face aici doar cu scrieri exegetice, oricât de virtuozitate ar fi ele din punct de vedere interpretativ³⁸, ci cu lucrări al căror scop era să realizeze o altă parte importantă a programului lui de readucere a filosofiei pe o cale ascendentă, anume *întoarcerea la acele puncte ale trecutului* amintite mai sus: la finalul scrierii despre cele patru faze vorbește, de pildă, despre întoarcerea la optimismul lui Aristotel, după cum la finalul scrierii despre Comte trimite iarăși clar la acest lucru³⁹. Aceasta concordă pe deplin cu afirmația că istoria filosofiei nu trebuie făcută în sine de istorici ai filosofiei, ci trebuie făcută de filosofi întrucât doar ei sunt capabili să o pună în slujba cercetării sistematice a problemelor specifice fazelor de avânt anterioare, cercetare care includea pentru el inclusiv interpretarea și dezvoltarea teismului aristotelic în acord cu propria lui concepție⁴⁰. Spre deosebire, așadar, de Comte și Neurath care considerau că filosofia se poate face fără recurs la tradiția ei metafizică, bazându-se strict pe experiența științifică, Brentano consideră că filosofia e posibilă numai prin reluarea și gândirea mai departe a problemelor tradiției⁴¹.

3. Teoria celor patru faze ale filosofiei la Brentano.

În literatura de specialitate s-a subliniat în mod repetat ideea că Brentano ar fi preluat ideea fazelor de la Comte, care, după cum se știe, a susținut că spiritul uman

³⁷ De aceea, cred că atunci când vorbim despre raportul dintre Brentano și filosofia pozitivă trebuie să distingem între aspectele științifice și metafizice ale acestei relații: la nivel științific, în pofida polemicii referitoare la o problemă filosofică sau alta, Brentano preia concepția pozitivă asupra cunoașterii științifice și a metodei de urmat în cadrul ei. Însă, dincolo de acest raport, există și nivelul mai profund al relației în discuție, cel metafizic, referitor la chestiunea dacă problema cauzei prime a lumii și tematica legată de ea are sau nu relevanță filosofică. Aici este punctul în care apele se despart întrucât pentru Brentano, fost preot catolic, răspunsul este categoric „da” și, drept urmare, orice filosofie adevărată are a trata această problemă, dezinteresul pentru ea sau eliminarea ei constituind pentru el un semn de declin filosofic (DG, p. LVIII).

³⁸ J. Barnes, „Review of F. Brentano, *Über Aristoteles*”, *Philosophy and Phenomenological Research* 49, (1988) 1, pp. 162–167, retipărită în M. Antonelli, F. Boccaccini (eds.), *Franz Brentano. Critical Assessments of Leading Philosophers*, vol. 1, London, Routledge, 2018, pp. 103, 106 sq.

³⁹ F. Brentano, „Auguste Comte und die positive Philosophie” (presc.: AC; 1869), în VPh, p. 133/, „Auguste Comte și filosofia pozitivă. Primul articol. Introducere. Natura filosofiei pozitive”, trad. A. Bejinariu, în Tănăsescu (ed.), *Brentano – Comte – Mill*, p. 188; VPh, p. 3/222.

⁴⁰ F. Brentano, *Über Aristoteles. Nachgelassene Aufsätze* (presc.: ÜA), R. George (Hrsg.), Hamburg, Meiner, 1986, pp. 10 sq., și I. Tănăsescu, „Einleitung. Brentano und Zeller. Ihre Auffassungen von der Geschichte der Philosophie und dem aristotelischen *Νοῦς Ποιητικός*”, în F. Brentano, *Sämmtliche veröffentlichte Schriften*, Band 6, *Aristoteles Lehre vom Ursprung des menschlichen Geistes*, Berlin, De Gruyter, 2023, pp. XI–LXI.

⁴¹ În lucrările consacrate aristotelismului brentanian, Rolf George a surprins foarte bine acest fapt atunci când afirmă că pentru Brentano filosofia, ca și știința, regândește constant aceleași probleme (R. George „Einleitung”, în ÜA, p. XIX).

evoluează prin trei stadii: teologic, metafizic, pozitiv⁴². Afirmăția, trebuie spus clar, nu se susține întrucât Comte *nu a jucat niciun rol* în geneza teoriei brentaniene a fazelor – Brentano l-a descoperit pe Comte abia în 1868 prin intermediul traducerii franceze a lucrării lui Mill *Auguste Comte and Positivism* din 1865. Or, așa cum știm din afirmațiile lui Stumpf, Brentano și-a elaborat teoria încă din 1860, fapt care a jucat un rol important atât pentru explicarea stării filosofiei din timpul lui, cât și pentru orientarea lui intelectuală. Cum ne putem explica, se întreba Brentano, faptul că idealismul german a fost atât de influent la începutul secolului XIX pentru ca mai apoi să-și piardă cu totul prestigiul, ceea ce a dus, printre altele, la pierderea credibilității filosofiei în ochii publicului larg⁴³? Teoria celor patru faze ale filosofiei constituie răspunsul la această întrebare. Conform ei, filosofia trece în fiecare mare epocă istorică printr-un ciclu care debutează cu o stare de avânt urmată de alte trei de declin, succesiunea stărilor de declin având la bază în primul rând considerente psihologice⁴⁴. În ceea ce privește faza de avânt, ea se caracterizează prin două trăsături: cercetare filosofică animată de un interes pur teoretic și o metodă adecvată obiectului de cercetat. În prima fază de declin, interesul teoretic își pierde puritatea și este înlocuit de cel practic întrucât slăbirea credințelor religioase tradiționale și a autorității instituțiilor politice are drept consecință faptul că oamenii de rând se adresează filosofiei pentru a le satisface nevoia de orientare spirituală. Din acest motiv, cercetarea teoretică diminuează, iar interesul se orientează spre problemele practice ale vieții, așa cum a fost cazul cu epicureismul și stoicismul în Antichitate sau cu iluminismul german și francez în epoca modernă. Odată cu această reorientare, discursul filosofic se popularizează și își pierde rigoarea specifică perioadei de avânt⁴⁵. Pierderea rigorii atrage însă după sine reacția sceptică de neîncredere în capacitatea facultăților umane de a atinge cunoaștere filosofică certă, inclusiv cunoaștere certă a divinității, așa cum este cazul cu scepticismul grec, cu scepticismul lui Hume sau cu criticismul lui Kant. Însă, întrucât natura umană nu se poate mulțumi cu limitele puse facultăților de cunoaștere de către scepticism, ea ajunge să-și satisfacă nevoia de cunoaștere

⁴² Haller, „Österreichische Philosophie”, p. 60; Mezei, Smith, *op. cit.*, pp., 12 sq. Nu intru aici în analiza problemei pe care am tratat-o în mod detaliat în altă parte: I. Tănăsescu, „Die Phasentheorie. Franz Brentano und Auguste Comte”, în W. Baumgartner, K. Hedwig (eds.), *Der frühe Brentano, Brentano Studien* 15/1 (2017), pp. 329–360; Tănăsescu, „Franz Brentano und Auguste Comte – Zwei Strategien zur Erneuerung der Philosophie”, în *idem, Psychologie, Seiendes, Phantasie bei Franz Brentano*, Berlin, De Gruyter, 2021, pp. 155–209; *idem*, „Franz Brentano and Auguste Comte. The Theory of Stages and the Psychology”, în I. Tănăsescu, A. Bejinariu, S. Krantz Gabriel, C. Stoescu (eds.), *Brentano and the Positive Philosophy of Comte and Mill*, pp. 45–94. Mă limitez numai să spun că în partea finală a studiului despre Comte din 1869 Br nu prezintă aceeași teorie (așa cum susțin cei doi autori, *op. cit.*, pp. 12 sq.) cu cea prezentată în istoria științelor bisericești, ci prezintă modul în care se aplică teoria stagiilor a lui Comte în cadrul fazei de avânt a teoriei sale (v. Tănăsescu, *Psychologie, Seiendes, Phantasie*, pp., 189–203; *idem*, „Franz Brentano and Auguste Comte”, pp. 74–87 și bibliografia citată acolo).

⁴³ C. Stumpf, „Erinnerungen an Franz Brentano”, în O. Kraus (Hrsg.), *Franz Brentano. Zur Kenntnis seines Lebens und seiner Lehre*, München, Beck, 1919, pp. 89 sq.

⁴⁴ F. Brentano, *Geschichte der griechischen Philosophie* (presc. GGrPh; 1963), F. Mayer-Hillebrand (Hrsg.), Bern, Franke, ²1988, p. 15; VPh, pp. 7 sq./204 sq.)

⁴⁵ Uneori prima fază de declin mai este descrisă și ca dogmatism („Plotinus («Was für ein Philosoph manchmal Epoche macht»” în VPh, p. 56).

prin recurs la metode nenaturale, cu totul îndepărtate de experiență și de logica obișnuită, dar care promit atingerea cunoașterii absolute; pornind de la anumite expuneri ale lui Brentano, metodele în discuție pot fi sistematizate după cum urmează: constructivismul arbitrar al idealismului german ilustrat de dialectica hegeliană sau de intuiția intelectuală la Schelling, ambele urmând construcțiilor arbitrare kantiene; b) alte metode nefirești de cunoaștere: extazele lui Plotin, *ars magna* a lui Raymundus Lulus sau *docta ignorantia* a lui Cusanus, c) calea mistică de cunoaștere a divinității, specifică misticii medievale, Bonaventura, de pildă, care atrage atenția asupra dimensiunii teologice a teoriei fazelor la Brentano întrucât pune în paranteze instrumentele „rațiunii naturale” și-și propune să ajungă la Dumnezeu printr-o experiență izvorâtă din iubirea față de el⁴⁶. Pe cale de consecință, epoca lui Brentano era o epocă de trecere, una în care el, inspirat de concepția pozitivă asupra cunoașterii și a metodei empirice de urmat în tratarea ei, urma să insufle din nou publicului încrederea într-o filosofie inspirată în privința temelor ei fundamentale de tradiția aristotelico-scolastică, dar care prin modul modern în care își aborda problemele era cu totul în acord cu mentalitatea științifică a timpului⁴⁷.

Pentru a înțelege mai bine ceea ce urmează mai jos, doresc să fac următorul comentariu referitor la prima fază filosofică de avânt la Brentano: în unul dintre texte consacrate raportului dintre Aristotel și Brentano, Rolf George caracterizează faza de avânt brentaniană nu prin două, ca Brentano, ci prin trei trăsături: interes teoretic, metodă adecvată obiectului de studiat și reluarea anumitor probleme eterne ale filosofiei⁴⁸. După George, faptul că filosofia reia și gândește mai departe în fiecare nouă epocă de avânt unele și același probleme o face să fie asemenea științei. George a ajuns la această teză în urma studiului textelor dedicate de Brentano filosofiei, îndeosebi teologiei lui Aristotel, texte în care Brentano își propunea să elucideze pasajele neclare din filosofia aristotelică pe baza unei înțelegeri congeniale a

⁴⁶ VPh, pp. 7–23/204–216; GGrPh, pp. 310, 20, 326, 338; GPhN, pp. 42, 44, 69, 73. În privința caracterizării fazelor de declin, v. Mezei, Smith, *op. cit.*, pp. 30–33; pentru o alta clasificare a filosofilor ultimei faze de declin la Brentano, v. F. Brentano, *Religion und Philosophie*, F. Mayer-Hillebrand (Hrsg.), Bern, 1954, pp. 26 sq. Spre deosebire de celelalte forme de manifestare a ultimei faze de declin, Brentano tratează această cale cu simpatie și înțelegere (GkW, pp. 540, 559, 576 sq.; F. Brentano, *Geschichte der mittelalterlichen Philosophie im christlichen Abendland* (presc. GMPh), K. Hedwig (Hrsg.), Hamburg, Meiner, 1980, p. 62 sq., 87 sq.); v., de asemenea, Stumpf „[Brentano] punea un accent extraordinar pe meditație [...] așa cum a fost ea cultivată de ascetismul și misticismul medieval” (Stumpf, „Erinnerungen an Franz Brentano”, p. 93; E. and W. Baumgartner, Hedwig, „Franz Brentano – Die Studienjahre”, *Brentano Studien* 15/1 (2017), p. 72 sq.; Tănăsescu, *Psychologie, Seiendes, Phantasie*, p. 138, de unde am și preluat, într-o formă ușor schimbată, punctul c.)

⁴⁷ VPh, pp. 23 sq./220; GE, p. 97/197; F. Brentano, „Über Schellings Philosophie” (presc. SchPh; 1866, 1889), în *Über die Zukunft der Philosophie*, O. Kraus (Hrsg.), Leipzig, Meiner, 1929, p. 130.

⁴⁸ R. George, „Brentano’s Relation to Aristotle”, *Grazer Philosophische Studien* 5/1978, pp. 249, 263, 265 sq. În locul citat, George vorbește de „specific problems”, dar, citită în corelație cu alte afirmații atât din textul respectiv (pp. 263 sq.), cât și din textele mai târzii (George, „Einleitung”, în *ÜA*, p. XIX), „specific problems” poate fi interpretată foarte bine ca problemele eterne ale filosofiei, adică exact acele probleme la a căror cercetare filosofia – în interesul umanității! – nu poate renunța (GE, p. 197/98.). În același timp, cred că tocmai aceste probleme sunt cele care fac ca pentru Brentano metafizica să fie disciplină filosofică fundamentală.

problemei, în numele căreia credea că are dreptul să completeze și dezvolte mai departe gândirea aristotelică în acord cu propriile lui interese de cercetare⁴⁹. Afirmăția lui Brentano că în filosofie cercetarea istorică nu trebuie practică în sine, ci trebuie pusă în slujba cercetării sistematice a problemelor, este cu totul în acord cu această idee în spiritul căreia și-a și elaborat lucrările consacrate operei aristotelice (ÜA, pp. 81–83). Oricum, interpretez enumerarea celor trei trăsături una după alta ca semn al faptului că George le consideră distincte. În ce mă privește, prefer să corelez trăsăturile unu și trei și să le reduc la una singură, anume la ideea că interesul teoretic brentanian este în primul rând interes pentru anumite probleme centrale alte tradiției aristotelico-scolastice: existența lui Dumnezeu cu întreaga problematică metafizic-teologică corelată ei⁵⁰. Altfel spus, există probleme care constituie obiectul *par excellence* al interesului teoretic brentanian, probleme care au fost gândite odinioară de gânditorii perioadelor de avânt și care se transmit de la epocile de avânt anterioare la noile epoci de avânt pentru a fi reluate și regândite cu mijloacele specifice lor⁵¹. Astfel, interesul pur teoretic la Brentano se dovedește a fi puternic încărcat metafizic, deoarece în discursul său despre cele patru faze ale filosofiei el lucrează cu o presupuziție teologic-metafizică: atitudinea afirmativă față de problema existenței lui Dumnezeu, care funcționează drept criteriu hotărâtor în evaluarea și încadrarea diferitelor filosofii în teoria lui a fazelor⁵².

⁴⁹ GPhN, pp. 86–90; ÜA, pp. 13f.; George, *op. cit.*, p. XIX; Tănăsescu, „Einleitung. Brentano und Zeller”, pp. XXXVIII–XXXIX.

⁵⁰ Asta nu înseamnă că ele ar fi singurele teme ale interesului teoretic la Brentano. Dimpotrivă, așa cum arată un fragment din prelegerea de metafizică publicat de Antonelli (*Seiendes, Bewußtsein, Intentionalität*, pp. 448 *sqq.*), spectrul problematic spre care este orientat acest interes este mult mai larg, el cuprinde, de pildă, problema multiplelor semnificații ale lui a fi, a cauzalității etc. În acest context este important de remarcat că în introducerea la cursul de filosofie medievală, ținut în semestrul de iarnă 1870, Brentano afirmă explicit că creștinismul a fost mai propice decât orice altă religie pentru stimularea „interesului speculativ”, respectiv pentru stimularea interesului specific teologiei ca știință a divinului (v. citatul de mai jos din GMPh, p. 2). Afirmăția este cu totul relevantă pentru formația catolică, scolastică a tânărului Brentano care a predat studenților îmbrăcat în sutană de preot – Brentano a fost preot catolic între 1864–1873 și a fost însărcinat cu redactarea memoriului episcopilor germani contra dogmei infailibilității papei. După ce, în pofida obiecțiilor aduse, dogma a fost promulgată în 1870, el și-a depus veșmântul de preot, a ieșit din biserică în 1880 și a rămas creștin fără confesiune până la sfârșitul vieții (Th. Binder, „Franz. Brentano: Life and Work”, în U. Kriegel (ed.), *Routledge Handbook of Brentano and the Brentano School*, London, Routledge, 2017, pp. 15–20). Pe de altă parte, reflecția asupra unora dintre temele tocmai enunțate l-a preocupat până la sfârșitul vieții și se află în centrul teismului său filosofic târziu în care Brentano accentuează și mai mult definiția metafizicii ca înțelepciune, respectiv ca reflecție rațională asupra cauzei divine a lumii. Spre deosebire însă de scrierile timpurii în care teologia avea rolul de călăuză a reflecției filosofice, în perioada târzie ea ocupă o poziție mult inferioară filosofiei (K. Hedwig „...eine gewisse Kongenialität”. Brentanos Rückgriff auf Thomas von Aquin in seiner Dissertation”, în I. Tănăsescu (ed.), *Franz Brentano's Metaphysics and Psychology. Upon the Sesquicentennial of Franz Brentano's Dissertation*, Bucharest, Zeta Books, 2012, p. 107).

⁵¹ George, „Brentano's Relation to Aristotle”, pp. 249, 263 *sqq.*; R. George, G. Koehn, „Brentano's relation to Aristotle”, în D. Jacques (ed.), *The Cambridge Companion to Brentano*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 40.

⁵² DG, p. LVIII; v. mai jos p.

Să reamintim acum că filosofia are pentru Brentano două discipline fundamentale, metafizica și psihologia, și să încercăm să reconstruim diferitele faze ale teoriei lui ca diferite variante de răspuns la întrebarea dacă și cum e posibilă filosofia ca știință.

1. Filosofia e posibilă ca știință metafizică și a minții atunci când abordează obiectele interesului teoretic în mod pur printr-o metodă adecvată studiului lor și inspirată de știința naturii; aceasta presupune, de pildă, în una dintre ramurile metafizicii, teologia naturală, că existența lui Dumnezeu nu va mai fi demonstrată a priori ca la Anselm sau Descartes, ci urmând calea empirică a științei;
2. Filosofia nu e posibilă ca știință pentru că obiectele prin excelență ale interesului teoretic nu pot fi tratate printr-o metodă analoagă modului în care știința își tratează obiectele: categoriile experienței posibile nu pot fi aplicate dincolo de limitele experienței, de pildă, la o presupusă cauză divină a lumii – poziția sceptic-teologică a lui Kant – sau filosofia nu e în genere posibilă ca știință pentru că nu există surse sigure ale cunoașterii filosofice – scepticismul gnoseologic împotriva căruia este orientată apologetica, prima parte a prelegerii de metafizică brentaniană⁵³;
3. Filosofia e posibilă ca știință speculativă absolută cu privire la obiectele interesului teoretic în mod pur întrucât dispune de o metodă proprie de cercetare fundamental diferită de metoda științelor naturii;
4. Importante cu adevărat din punct de vedere filosofic nu sunt obiectele interesului teoretic în mod pur; din acest motiv, problema nu este dacă filosofia este sau nu posibilă ca știință teoretică riguroasă, ci faptul că ea e posibilă ca disciplină practică capabilă să preia nevoia de orientare spirituală a oamenilor îndeplinită de religie⁵⁴.

După cum se observă, ordinea acestei clasificări nu coincide cu cea brentaniană pentru că ea nu a fost condusă de tendința de a da seama de realitatea istorico-filosofică, ci de dorință de a răspunde întrebării: „Cum e posibilă filosofia ca știință care lucrează cu o metodă inspirată de știința naturii?” Din acest motiv, fazele brentaniene au fost reordonate în funcție de distincția interes teoretic pur – interes practic. Acest fapt ne permite să observăm, printre altele, că, deși idealismul german a acordat atenție deosebită temelor interesului teoretic pur, Brentano, din considerente confesionale, nu a acordat niciun fel de atenție acestui lucru, ci s-a

⁵³ V. mai sus p. 187

⁵⁴ Pe baza acestor caracterizări putem construi patru moduri de receptare ale programului filosofic brentanian reconstruit pe baza teoriei lui a fazelor: receptarea *optimistă* atât din punct de vedere al problematicii metafizic-teiste și psihologice, cât și metodologic specifică primei lui generații de editori Kraus și Kastil; receptarea *optimistă* din punct de vedere al problematicii psihologice descriptive și metodologic, dar care, ca și Comte și Mill odinioară, pune în paranteză problematica metafizic-teistă și devine în acest fel o variantă a scepticismului din a cărei combatere Brentano a făcut unul din principalele țeluri ale filosofiei lui; receptarea practică care susține că filosofia are în primul rând funcția de a satisface nevoia de orientare spirituală a omului și, în fine, respingerea ideii care stă la baza celei de a treia faze de declin, anume că filosofia nu ar avea o metodă proprie de cercetare, distinctă de cea a științei naturii.

focusat în primul rând asupra raportului dintre metoda idealismului german și cea a științei naturii. De asemenea, trebuie remarcat că, deși pentru Brentano filosofia are două discipline fundamentale, ambele posibile ca științe edificate pe baza unei metode științifice, totuși teoria lui a fazelor dă în primul rând seama de destinul acelei discipline filosofice fundamentale care e metafizica.

O altă variantă de răspuns la întrebare, îndeosebi relevantă pentru discuția de față, pentru că ne duce chiar în miezul atitudinii pozitivist-sceptice față de dimensiunea metafizică tradițională a programului filosofic brentanian, este următoarea:

Filosofie este posibilă ca știință psihologică și metafizică descriptivă practică cu o metodă științifică cu condiția să abandoneze balastul metafizicii tradiționale care constituie obiectul *par excellence* al interesului teoretic pur.

Deși nu este formulată în acești termeni tranșanți, cred că aceasta este în general poziția cercetării analitice a lui Brentano începând din deceniul opt al secolului trecut. Deși ea nu-și face în mod declarat un obiectiv din eliminarea noțiunilor metafizice din discursul filosofic, ca pozitivismul, fie el al lui Comte sau Neurath, ea ajunge totuși exact în același punct ca și el, întrucât consideră că singurele importante sunt problemele care pot fi tratate conform concepției moderne, fenomenale asupra științei, lăsând la o parte dimensiunea lor metafizică⁵⁵. Pentru a folosi o expresie a lui Brentano referitoare la Mill din psihologia lui empirică, avem de a face aici nu cu o abordare fenomenalistă, compatibilă cu faptul că problema metafizică a nemuririi își află locul într-o psihologie elaborată conform concepției moderne a științei, ci cu o abordare *strict* fenomenalistă, cu un empirism exagerat, practic cu una dintre formele de manifestare a fazei de declin sceptice⁵⁶.

În 1998, Mezei și Smith au consacrat o lucrare remarcabilă teoriei fazelor la Brentano în care au argumentat convingător că unul dintre meritele ei este acela de a ne permite să înțelegem dezvoltarea istorică a filosofiei pe baza interacțiunilor dintre unele și aceleași curente filosofice prezente într-o fază sau alta a ei și în care au oferit caracterizări memorabile ale unora dintre aspectele ei fundamentale⁵⁷. Întregul lor studiu se bazează pe presupuziția că teoria lui Brentano este în primul rând o teorie a fazelor de declin – Comte, Brentano o spune clar –, nu a acordat atenție acestor faze⁵⁸. O altă presupuziție a studiului amintit și, în genere, a întregii receptări pozitivist-sceptice puse în discuție aici este aceea că interesul teoretic brentanian este interes teoretic în sens modern, respectiv interes pentru fenomene și pentru corelațiile lor legice și că, practic, el este echivalent cu atitudinea teoretică specifică filosofiei analitice contemporane. Or, deși aceasta este o accepțiune a interesului teoretic la Brentano, el înseamnă mai mult decât atât, iar acest „mai mult”, anume accepțiunea tradițională a sintagmei, este din punctul meu de vedere mai importantă decât accepțiunea modernă, pe care, de fapt, o și subordonează.

⁵⁵ V., în acest sens, paginile din Haller și cele ale lui Textor (n. 70 mai jos) care, ca și Haller, dar 20 de ani mai târziu, nu acordă deloc atenție dimensiunii metafizice a PES, fapt pe care un interpret familiarizat atât cu modul analitic de filosofare, cât și cu dimensiunea tradițională a gândirii lui Brentano nu-l face.

⁵⁶ PeS, pp. 30, 90.

⁵⁷ Mezei, Smith, *op. cit.*, pp. 15 *sq.*, 28, 30, 53, 72.

⁵⁸ AC, p. 131/187.

Această teza este confirmată de următoarele argumente:

1. Atunci când introduce interesul teoretic pur în descrierea fazei de avânt, Brentano nu se referă la Comte, așa cum ar fi fost de așteptat dacă Comte l-ar fi influențat atât de mult în această problemă, ci îl pune în legătură cu problema uimirii la Aristotel⁵⁹. Cei familiarizați cu gândirea aristotelică și studiile aristotelice ale lui Brentano știu bine că atunci când, la începutul *Metafizicii* sale, Aristotel vorbește de faptul că toți oamenii au sădită în firea lor dorința de a cunoaște, el consideră mirarea ca factor declanșator al procesului cognitiv și definește sarcina cunoașterii științifice și filosofice în chip metafizic, anume ca *cercetare a cauzelor și principiilor tuturor lucrurilor, inclusiv drept cercetare a cauzei prime divine a lumii*⁶⁰. Este vorba aici de forma tradițională, metafizică, a interesului pur teoretic, o formă pe care Brentano o vede activă nu doar la Aristotel, ci la toți marii gânditori ai epocii de avânt, la Albert și Toma în Evul Mediu, la Bacon, Descartes, Locke sau Leibniz în epoca modernă, una care este preluată și transformată de el în prima trăsătură a fazei de avânt, inclusiv a fazei de avânt pe care urmărea să o inițieze prin propria lui filosofie⁶¹.

2. Atunci când Brentano își prezenta pentru întâia dată publicului teoria fazelor în *Geschichte der kirchlichen Wissenschaften* (1867), el nu aduce în discuție metoda, ci doar interesul teoretic pur, interes care, așa cum reiese din întreaga problematică a lucrării, era în mod fundamental interes pentru problematica metafizic-teologică amintită mai sus. În plus, în prezentarea consacrată lui Ockham, se vede clar dimensiunea critică a teoriei fazelor întrucât Brentano critică aici tocmai scepticismul lui Ockham referitor la posibilitatea de a ajunge prin mijloacele rațiunii naturale la cunoașterea divinității⁶².

3) În introducerea la *Prelegerea de filosofie medievală*, ținută în 1870, Brentano afirmă limpede despre creștinism că a fost religia cea mai propice dezvoltării interesului teoretic sau speculativ⁶³, o dezvoltare a cărei sferă de manifestare e determinată în mod foarte larg:

Ea [crediința creștină; adaos I. T.] ne invită să cercetăm cele mai înalte probleme filosofice: existența (*Dasein*), cunoașterea, acțiunea lui Dumnezeu; previziunea (*Vorherwissen*), predestinarea și libertatea; răul; natura și suppositum-ul; tipurile de unitate; substanța și accidentul; adevărul real și fenomenul; sufletul; nemurirea; unirea sufletului cu trupul; învierea; la fel și în sfera etică; planul unic al lui Dumnezeu. Hristos Capul Bisericii⁶⁴.

4. La începutul prelegerii despre existența lui Dumnezeu, Brentano afirmă: „În ceea ce mă privește, nu neg deloc că împrejurarea că un gânditor este sau nu teist are o importanță eminentă în evaluarea lui ca filosof”⁶⁵.

⁵⁹ VPh, p. 8/204.

⁶⁰ Aristotel, Met. I. 1. 980 a 21, 981 b 27–29; Met. I. 2. 982 b, 17–21; VPh, p. 8/204.

⁶¹ GPhN, pp. 15–20, 25 sq.

⁶² GKW, pp. 539, 573 sq.

⁶³ GMPH, pp. 1, 40 sq., 50.

⁶⁴ GMPH, p. 2.

⁶⁵ DG, p. LVIII.

Se confirmă astfel, încă o dată, cât de importantă este pentru înțelegerea teoriei lui a fazelor presupuziția teologic-metafizică a atitudinii afirmative față de problema existenței lui Dumnezeu⁶⁶.

Din aceste motive cred că în discutarea nu doar a acestei teorii, ci și a filosofiei lui în general, trebuie să distingem între două forme ale interesului teoretic: *forma tradițională*, puternic impregnată metafizic, care a prevalat în Antichitate și în Evul Mediu, e preluată în metafizica modernă și care căută cauzele și principiile substanțelor, inclusiv cauza divină a lumii, și *forma modernă, pozitivistă, științifică* a interesului teoretic pur care, începând cu Modernitatea, nu se mai ocupă cu studiul substanțelor, ci cu cel al fenomenelor și relațiilor lor cu caracter legic. Ea apare în primul rând în domeniul științelor naturii și tinde să se afirme de la un gânditor la altul împotriva rivalei ei filosofice⁶⁷. Pentru Brentano, cele două forme nu sunt opuse, ci, dimpotrivă, conlucrează, o parte fundamentală a programului său filosofic fiind constituită tocmai de folosirea și analiza rezultatelor obținute de cercetarea realizată pe baza interesului științific în sens modern pentru a argumenta în favoarea unei soluții optimiste a problemelor referitoare la temele prin excelență ale interesului teoretic în sens tradițional. Pe de altă parte însă, receptarea pozitivist-sceptică a gândirii lui operează numai cu accepțiunea modernă a interesului teoretic, una aflată în deplină concordanță cu cea de a patra teză de abilitare care trimite limpede la metoda științei naturii.

Pornind de aici, putem reconstrui operațiile interpretative care stau la baza receptării pozitivist-sceptice a gândirii lui Brentano:

1. Reducerea a ceea ce Brentano numește *naturgemäße Methode* (metodă adecvată obiectului de studiat), care la el admitea utilizarea metodei empirice într-un chip nepozitivist, anume pentru a conchide de la faptele date în experiență la cauza lor transcendentă, la metoda științei naturii care, în acord cu concepția lui Comte și Mill, nu permite o asemenea trecere.
2. Reducerea tacită a orizontului de interpretare a sintagmei interes teoretic pur de la dubla lui semnificație la Brentano la o singură semnificație, cea modernă, reducere operată în spiritul aceluși continuu de cunoaștere pozitivă despre care Comte credea că e necesar să fie realizat pentru a asigura triumful gândirii pozitive⁶⁸.

Din punctul meu de vedere, fără luarea în considerare a acestui fapt istoric fundamental constituit de dubla semnificație a interesului teoretic pur nu putem înțelege filosofia lui Brentano, după cum, de asemenea, nu o putem situa corect nici în contextul ei istoric, anume în raport cu pozitivismul lui Comte și Mill, nici

⁶⁶ Conform cu aceasta, am putea spune că lucrările contemporane consacrate acestei probleme, de pildă lucrările consacrate susținerii teismului de Richard Swinburne (*The coherence of theism*, Oxford, Clarendon, 1977), aparțin pentru Brentano fazei de avânt filosofic. Deși se referă la lucrările lui Swinburne, Mezei și Smith nu fac nicio legătură între ele și faza de avânt a teoriei fazelor la Brentano (Mezei, Smith, *op. cit.*, 70 sq.).

⁶⁷ Caracterizarea distincției dintre cele două forme ale interesului teoretic este preluată într-o formă ușor schimbată din Tănăsescu, *Psychologie, Seiendes, Phantasie*, p. 175; *idem*, „Franz Brentano and Auguste Comte”, p. 66.

⁶⁸ Comte, *Cours*, pp. 51 sq.

în cel al gândirii secolului XIX în general și nici în cadrul filosofiei austriece, inclusiv în raport cu principalii reprezentanți ai școlii lui.

O să-mi susțin teza prin recurs la două exemple.

Am spus că Rudolf Haller consideră *Psihologia* din 1874 ca termenul *a quo* al filosofiei austriece, teză confirmată și de Marc Textor care vorbește de „orientarea antimetafizică a lui Mach și Brentano (în perioada *Psihologiei* [din punct de vedere empiric; adaos I. T])”⁶⁹. Contra acestei caracterizări a lucrării amintite pot fi aduse următoarele argumente:

După cum am arătat deja mai sus, ea nu are doar caracter fenomenal⁷⁰, nu se limitează adică doar la studiul corelațiilor legice ale fenomenelor, ci, ridicând problema metafizică a nemuririi vieții psihice după moarte, își propunea să treacă de granițele experienței științifice.

În paragrafele 1 și 2 ale primului capitol din PeS, Brentano expune concepția tradițională asupra psihologiei: psihologia ca știință a substanței psihice și a proprietăților ei (§1), pentru a expune în al doilea paragraf concepția modernă asupra ei: psihologia ca știință a fenomenelor psihice și a legilor lor (§2). Fapt puțin sesizat în exegeză, Brentano nu respinge prima concepția ca fiind incorectă, ci alege din considerente pragmatice, și anume pentru că depinde de mai puține presupoziii metafizice decât prima, să lucreze în perspectiva modernă. Următorul citat mi se pare elocvent pentru atitudinea lui față de cele două definiții: „Nu ne stă, așadar, nimic în cale să ne apropiem definiția mai nouă a psihologiei, în locul celei de știință a sufletului. Poate că ambele sunt corecte.”⁷¹

În fine, fapt care nu a fost luat încă luat în considerare de exegeză, în primele 44 de pagini ale PeS, Brentano se referă nu mai puțin de patru ori la scala științelor la Comte, fără să-l numească pe Comte și fără să folosească termenul „pozitiv”⁷². Și asta în pofida faptului că cel de al doilea capitol al *Cursului de filosofie pozitivă*, unde este prezentată scala științelor în care Brentano va introduce psihologia în locul sociologiei, transformând-o pe prima în știința umană fundamentală, se intitula chiar „*Exposition du plan de ce cours, ou considération générale sur la hiérarchie des sciences positives*”, termenul „pozitiv” fiind folosit în mod repetat în cursul capitolului⁷³. Or, din punctul meu de vedere, absența termenului „pozitiv” nu este deloc întâmplătoare în acest context, întrucât, dacă Brentano ar fi vorbit de scala științelor teoretice pozitive, și nu doar de cea a științelor teoretice generale, ar fi trebuit să descrie istoria psihologiei lui empirice prin aceeași termeni pe care-i folosea Comte pentru a descrie istoria fiecărei științe pozitive din scală, anume „teologic”, „metafizic”, „pozitiv”, stadii prin care orice știință pozitivă urma să

⁶⁹ Haller, *Questions on Wittgenstein*, p. 3. Textor, *op. cit.*, p. 12.

⁷⁰ Acesta este și motivul pentru care Brentano caracterizează psihologia lui Mill ca fiind una pur fenomenală, adică una care, spre deosebire de psihologia lui, se limita doar la studiul fenomenelor (PeS, p. 30; v., de asemenea, p. 90).

⁷¹ PeS, p. 34.

⁷² PeS, pp. 3, 19, 38 *sqq.*, 43 *sq.* Nici în conferința inaugurală la Universitatea din Viena Comte nu este numit, deși scala lui a științelor joacă un rol extrem de important în economia lucrării (vezi comentariul lui Kraus la GE, pp. 156 *sq.*).

⁷³ Comte, *Cours*, pp. 47, 50 *et passim*.

treacă⁷⁴. Aceasta ar fi impus, mai departe, ca psihologia, pentru a deveni știința pozitivă care se pretindea prin prezența ei în scală, ar fi trebuit pentru a intra în stadiul ei pozitiv să facă același lucru pe care l-au făcut și celelalte științe din scală, anume să se pozitiveze complet aruncând peste bord întreaga problematică teologică și metafizică. Or, după cum am spus deja, este vorba aici de o problematică la cercetarea căreia filosofia nu putea renunța. Din acest motiv, Brentano a ales să descrie istoria psihologiei pe care își propunea să o întemeieze în 1874 prin intermediul binomului, mult mai neutru, „tradițional – modern”, fapt care-i permitea să păstreze problema nemuririi, chiar dacă reformulată în limbaj modern.

În fine, o altă problemă importantă pentru raportul lui Brentano cu pozitivismul lui Comte este relația dintre metafizică și scala comteană a științelor clădită pe ideea epurării științelor pozitive de resturile metafizicii tradiționale.

În 1866, Brentano a ținut la Universitatea din Würzburg conferința de abilitare despre Schelling, conferință al cărei text a fost preluat și integrat mai târziu într-o conferință mai amplă prezentată în fața societății filosofice din Viena în 1889. Ideea centrală a textului este că adevărata cale a cercetării filosofice nu este calea idealismului german, ci cercetarea bazată pe fapte. Urmând această cale, fizica, chimia și fiziologia au reușit să se constituie ca științe de sine stătătoare și tot în acest mod trebuia să procedeze și psihologia, sociologia, logica și metafizica pentru a se constitui ca științe⁷⁵. În acest context, Brentano ia în considerare cazul în care cineva s-ar fi putut îndoi de această idee: „28. O singură obiecție ar putea fi ridicată. Deși este sigur că nimic altceva decât [cercetarea bazată pe fapte va reuși], totuși nu este sigur că ea va reuși în acest mod [anume în modul în care reușește în cercetarea științifică].”⁷⁶ În textul publicat, Brentano nu intră în discuția acestei idei, ci o respinge de la bun început ca una aflată în dezacord cu practica cercetării. Cu toate acestea, printre filele atașate manuscrisului publicat se găsesc două publicate de Kraus în anexă care arată că Brentano a luat în considerare în mod serios ideea că metafizica ca disciplină filosofică fundamentală ar putea fi integrată în scala științelor reformulată de el pornind de la Comte. Odată cu aceasta, însă, filosoful ar fi trebuit să renunțe la întemeierea cercetării pe fapte pentru că, după cum am spus, deși avem de a face cu probleme filosofice, existența lui Dumnezeu, de pildă, care țin în mod esențial de filosofie, totuși, ele nu pot fi abordate pe calea obișnuită a cercetării empirice specifică științei moderne. Pasajul în discuție este următorul:

„28. [...] Dacă urmăm scala științelor așa cum este ea constituită în funcție de gradul lor mai mare sau mai mic de complicație și dependență, atunci le găsim luptând cu dificultăți din ce în ce mai mari. Din acest motiv, nu toate își ating scopul cu același grad de perfecțiune.

[În aceste condiții] nu ne-am putea oare gândi că în cazul întrebărilor filosofice dificultățile sunt așa de mari încât să fie insurmontabile, iar soluționarea lor pe bază de fapte, așa cum se întâmplă în cazul altor științe, să fie imposibilă?

⁷⁴ Comte, *Cours*, pp. 8 sq.

⁷⁵ SchPh, p. 128.

⁷⁶ *Ibidem*; aici și în citatul următor parantezele drepte îmi aparțin (n. m., I. T.).

Atunci procedeul nostru [empiric] ar fi unul fără de speranță și la fel de nepotrivit ca oricare altul și ar trebui condamnat ca fiind la fel de irațional ca orice strădanie de a realiza imposibilul.”⁷⁷

Este clar că Brentano are în vedere aici scala prezentată de Comte în lecția a II-a a *Cursului de filosofie pozitivă*, unde Comte se referă explicit la relațiile de dependență și la complexitatea crescândă a științelor care o alcătuiesc⁷⁸. Probleme filosofice de care vorbește Brentano aici nu sunt chestiuni de metodă, ci, așa cum cititorul bănuiește deja, sunt acele chestiuni care, „în interesul omenirii”, nu pot fi lăsate de o parte și despre a căror abordare știm, încă din modul în care este tratată problema nemuririi în PeS, că nu poate fi realizată în întregime pe baza metodei științei naturii. Astfel încât nu este deloc întâmplător că nici în cazul problemei existenței lui Dumnezeu cercetarea bazată pe fapte nu poate fi urmată decât până la un anumit punct – ideea că Dumnezeu ar putea fi cunoscut în modul în care își cunoaște și demonstrează știința faptele este calificată de Brentano ca o sarcină imposibilă a cercetării metafizice, similară, adaug eu, celei pe care și le asumase filosofia conform lui Comte în stagiile teologic și metafizic ale ei⁷⁹.

După cum am spus, Brentano nu a publicat acest pasaj, ci l-a înlocuit cu unul în care afirmă reușita cercetării bazată pe fapte. Oricum, faptul că el a luat în considerare introducerea metafizicii cu obiectul ei prin excelență, prima cauza divină a lumii, într-o scală a științelor care, în privința primilor ei patru membrii, se dorea epurată de noțiuni teologice și metafizice, și că există afirmații în alte texte ale lui care trimit în aceeași direcție⁸⁰ arată încă o dată cât de importantă era pentru el problematica metafizică tradițională concentrată în jurul existenței lui Dumnezeu. De aceea, în interpretarea lui, scala lui Comte nu mai constituie un continuu de cunoaștere pozitivă, ci unul care, cel puțin prin ultimii ei membrii, psihologia și metafizica, acceptă alături de problematica științei pozitive și de interesul teoretic specific ei și probleme centrale ale metafizicii clasice. Din acest motiv, ceea ce la Comte apare ca scală a științelor teoretice *pozitive* devine la Brentano doar scala științelor teoretice generale: matematica, fizica, chimia, fiziologia, psihologia, metafizica.

Să revenim acum la rezultatul aplicării de către Mezei și Smith a teoriei brentaniene a fazelor la filosofia contemporană, anume la una dintre tezele ei centrale: în timp ce nu există semne clare că filosofia anglo-americană analitică ar fi intrat în declin, filosofia continentală și-ar fi parcurs deja toate fazele de declin a acelei faze de avânt reprezentată de filosofia lui Brentano și a elevilor lui, inclusiv

⁷⁷ *Ibidem*, p. 163.

⁷⁸ Comte, *Cours*, pp. 51 sq.; V. Guillin „Comte and Social Science”, în M. Bourdeau, M. Pickering, W. Schmaus (eds.), *Love, Order, & Progress. The Science, Philosophy, & Politics of Auguste Comte*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2018, p. 137.

⁷⁹ SchPh, p. 163; F. Brentano, „Der Atheismus und die Wissenschaft”, *Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland* 1873, pp. 858 sqq. Comte, *Cours*, pp. 9 sqq., 51 sq.; Tănăsescu *Psychologie, Seiendes, Phantasie* pp. 158ff.; *idem*, „Franz Brentano and Auguste Comte”, pp. 49 sqq.

⁸⁰ M 96, p. 31753; în Antoneli, *op. cit.*, p. 450; Brentano „Die Gesetze der Wechselwirkung der Naturkräfte...”, pp. 36 sq.

Husserl cu fenomenologia timpurie a *Cercetărilor logice*, i-ar fi urmat idealismul transcendențial husserlian, – faza practică de declin, scepticismul lui Heidegger, cea de a doua fază de declin, în fine, misticismul lui Heidegger, Levinas și Derrida⁸¹. Din punctul de vedere al celor spuse mai sus, această teză este de nesuținut. Principalul argument contra ei este că operează cu un criteriu al fazei de avânt care nu coincide cu criteriul teoriei fazelor brentaniene, mai precis operează numai cu accepțiunea modernă, științifică a interesului pur teoretic⁸², fără să sesizeze rolul pe care-l joacă interesul teoretic în accepțiune tradițională pentru problematica de extracție metafizică amintită mai sus. Din acest punct de vedere privind lucrurile, *Cercetările logice*, oricât de importante ar fi ele pentru filosofia analitică contemporană, nu au cum să aparțină fazei de avânt⁸³ întrucât întreaga lor problematică nu este metafizică, ci logică – las la o parte faptul că cerința expresă a lui Husserl de a pune în paranteză orice presupuziție de natură metafizică a cercetării⁸⁴ nu constituie deloc un argument în favoarea încadrării fenomenologiei în faza de avânt a filosofiei contemporane. Lăsând la o parte polemica lui Brentano cu Husserl referitoare la faptul dacă logica este sau nu o disciplină practică⁸⁵, cred că dacă Brentano ar fi considerat problematica fenomenologică din perspectiva teoriei fazelor, atunci ar fi situat-o în aceeași fază de declin, cea sceptică, în care situase hiperempirismul lui Bain și Mill sau pozitivismul lui Comte și în care trebuie situată în genere orice filosofie, fie ea de inspirație continentală sau analitică, în care problematica metafizică brentaniană nu-și afla locul.

În ceea ce privește prima fază de declin, după Mezei și Smith ea survine odată cu trecerea fenomenologiei husserliene la idealismul transcendențial. Dimensiunea practică a acestei faze constă în faptul că „[...] adoptarea atitudinii teoretice este [...] obligația morală a filosofului”⁸⁶. Ideea primei faze de declin la Brentano nu constă însă în obligativitatea atitudinii teoretice, ci, dimpotrivă, în înlocuirea interesului teoretic orientat spre cercetarea cauzelor și principiilor lucrurilor, la rigoare spre studierea cauzei divine a lumii, de interesul moral preocupat de aflarea atitudinii potrivite în fața vieții⁸⁷. Cât de dificil de susținut este această analogie devine evident din aceea că, dacă o interpretăm astfel, fenomenologia transcendențială husserliană ajunge să reprezinte în raport cu faza de avânt de dinaintea ei, anume cu gândirea brentaniană și cu fenomenologia timpurie, ceea ce reprezenta epicureismul și scepticismul în raport cu perioada clasică a filosofiei grecești.

În ceea ce privește filosofia lui Heidegger, ea este privită ca reprezentând reacția sceptică la dogmatismul fenomenologiei transcendențiale⁸⁸. După cum am

⁸¹ Mezei, Smith, *op. cit.*, pp. 38–42.

⁸² *Ibidem*, pp. 2, 30, 32, 49, 51.

⁸³ *Ibidem*, pp. 45–48.

⁸⁴ E. Husserl, *Logische Untersuchungen* (1900/01), U. Panzer (Hrsg.), Hua XIX/I, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1984, pp. 24–29.

⁸⁵ Husserl, *Briefwechsel*, Bd. I. *Die Brentanoschule*. In Verbindung mit Elisabeth Schuhmann, hrsg. von Karl Schuhmann, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1994, pp. 27–35.

⁸⁶ Mezei, Smith, *op. cit.*, p. 50.

⁸⁷ VPh, pp. 8 sq./204 sq.

⁸⁸ Mezei, Smith, *op. cit.*, pp. 53 sq.

spus, la Brentano scepticismul constă în neîncrederea în capacitatea facultăților umane de a atinge cunoaștere filosofică certă, inclusiv cunoaștere certă a divinității, așa cum este cazul cu scepticismul grec, cu scepticismul lui Hume sau cu criticismul lui Kant⁸⁹. La Heidegger, în schimb, ea se manifestă ca neîncredere față de atitudinea teoretică și față de gândirea tradițională în general⁹⁰.

În ceea ce privește cea de a treia stare de declin, ea e descrisă de Brentano ca recurgând la metode nenaturale (extazele lui Plotin, de pildă) de cunoaștere. De aceea, ea este comparată cu producțiile literare⁹¹. Dintre toate rezultatele la care ajung autorii prin aplicarea teoriei fazelor la filosofia contemporană, cele obținute prin aplicarea caracteristicilor ultimei faze sunt cele mai concludente. Filosofia târzie a lui Heidegger ilustrează pe deplin îndepărtarea de standardele metodice și de rigoarea logică specifică cercetării empirice la Brentano prin faptul că în mod voit discursul filosofic tinde să dobândească tot mai mult trăsături evocatoare specifice discursului liric⁹².

Deși cei doi autori nu o spun ca atare și deși Brentano distinge trei, iar nu două faze de declin, pe baza expunerilor lor pot fi distinse două accepțiuni ale termenului „declin” la Brentano concretizate în cele trei faze discutate: declinul în sens deplin, în care este pierdută atât problematica interesului teoretic pur în sens original, metafizic, cât și adevărata metodă de tratare a ei, așa cum este cazul cu prima și ultima fază de declin, și declinul în sens parțial, mai slab, specific scepticismului, în care, deși este pierdută problematica perenă a interesului teoretic, este păstrată totuși în grade diferite de la o epocă istorică la alta rigoarea metodică. Altfel spus, deși din punct de vedere metodic, Comte și Mill ar putea fi caracterizați ca aparținând fazei de avânt, din punct de vedere teoretic, mai precis, al problematicii-obiect al interesului teoretic, ei aparțin fazei de declin sceptice. De aceea, pentru Brentano o filosofie, fie ea de inspirație anglo-americană analitică sau continentală, care nu reia problematica filosofică perenă a fazei de avânt, tot o filosofie de declin este. Și asta în pofida folosirii metodei corecte!

În acest punct trebuie spus că interpretarea pozitivist-sceptică nu este singura responsabilă de propagarea tenace a unei imagini unilaterale a filosofiei brentaniene clădite pe accepțiunea modernă a interesului teoretic. Dimpotrivă, Brentano însuși a contribuit într-o măsură deloc de neglijat la favorizarea interpretării tocmai menționate atunci când, în momente decisive din cariera lui academică, a ales să-și prezinte activitatea publicului larg punând accentul pe identificarea filosofiei cu psihologia, iar nu cu metafizica. Metafizica, deși apare în textele respective, nu apare în calitate de speculație asupra cauzei divine a lumii, ci ca o disciplină care cercetează faptele

⁸⁹ VPh, pp. 8, 11 *sq.*, 19–22/205, 207, 213 *sqq.*; GPhN, pp. 46 *sq.*

⁹⁰ Mezei, Smith, *op. cit.*, pp. 57 *sqq.*

⁹¹ VPh, pp. 9, 12 *sq.*, 15 *sqq.*, 21 *sq.*/ 205 *sqq.*, 210–216.; SchPh, pp. 104, 122, 124 *sq.*

⁹² VPh, pp. 44, 54; GGrPh, pp. 310, 20, 3326, 338; GPhN, pp. 42, 44, 69, 73. Mezei, Smith, *op. cit.*, pp. 62, 64. V., în acest sens, afirmațiile lui Heidegger despre *Andenken* și despre rolul gânditorilor și poezilor esențiali, Hölderlin, de pildă, în crearea unei noi gândiri și unui nou limbaj al ființei în *Brief über den Humanismus* (1946) (*Wegmarken*, Frankfurt a. M., Klostermann, 1976, pp. 335–339). Mezei și Smith extind aceste trăsături și la concepția despre totalitate și infinit a lui Levinas și la filosofia lui Derrida (*op. cit.*, pp. 67–75).

valabile deopotrivă în domeniul științelor naturii și al psihologiei. Acesta este cazul conferinței inaugurale: *Despre motivele descurajării în filosofie*, ținute în aprilie 1874 la Universitatea din Viena, unde Brentano identifică tacit filosofia cu psihologia, o integrează pe aceasta din urmă, fără să-l numească pe Comte, în scala comteană a științelor și susține că filosofia are un viitor întrucât, ca ultima membră a scalei științelor, va urma același destin ca și celelalte științe teoretice. Drept urmare, și ea se va constitui în viitor ca știința matură capabilă să facă descoperiri care să se concretizeze în rezultate practice⁹³. În schimb, în *Ultimele mele dorințe pentru Austria* (1895), metafizica nu mai apare nici în această ultimă accepțiune, ci este adusă în discuție într-un mod extrem de general o singură dată, anume ca fiind una dintre disciplinele filosofice alături de epistemologie, logică, estetică și etică. Pe de altă parte, însă, este menținută identificarea psihologiei cu filosofia și este accentuată în mod expres identitatea de metodă dintre filosofie și știința naturii⁹⁴. Or, așa cum arată o însemnare făcută cu ocazia prelegerii despre probleme filosofice alese, ținute în semestrul de iarnă 1875/76, nu avem de a face aici cu un fapt întâmplător, ci cu o strategie deliberat aleasă de Brentano de a pune accentul în autoprezentarea propriei filosofii pe psihologie, iar nu pe metafizică, ca fiind disciplina filosofică fundamentală ce urma a fi edificată după metoda științei naturii: „Răspunsul [la întrebarea de ce a ales să dovedească în conferința inaugurală că filosofia e posibilă ca știință ca psihologie, iar nu ca metafizică; adausul meu I. T.] e simplu. E vorba de a asigura filosofiei în genere un loc între științe. Și de ce așa fi purtat lupta pe un teren mai dificil, când puteam să-mi atac adversarul pe un teren unde victoria era mai ușor și mai repede de obținut.”⁹⁵ În plus, dincolo de faptul că era mai ușor de argumentat în favoarea filosofiei științifice ca psihologie, aducerea în prim plan a metafizicii risca să-i diminueze credibilitatea și nu ar fi făcut decât să întărească o dată în plus eticheta de filosof neoscolastic pe care contemporanii, fie ei adversari sau nu, oricum i-au pus-o.

În fine, ultimul aspect pe care vreau să-l aduc în discuție e următorul: în literatura de specialitate s-a încercat adesea caracterizarea filosofiei lui Brentano prin diferite trăsături: „multi-dimensionalitate”, „invizibilitate” etc.⁹⁶ Vreau să propun și eu aici o caracterizare, una în acord cu cele spuse mai sus, anume bitemporalitatea filosofiei lui Brentano, faptul că el gândește în mod firesc în două orizonturi de semnificație: cel tradițional, aristotelico-scolastic, și cel modern, pozitivist, cu precizarea că nu sunt puține cazurile în care elemente ale orizontului modern, metoda, de pildă, sunt folosite pentru a aborda problemele perene ale tradiției filosofice. Cum este și firesc, odată cu trecerea timpului, dimensiunea tradițională a gândirii lui a devenit din ce în ce mai puțin vizibilă, în timp ce dimensiunii moderne a operei lui i-a fost acordată tot mai mult atenție, printre altele și pentru că e mult mai aproape

⁹³ GE, pp. 97 *sqq*; PeS, p. 6.

⁹⁴ F. Brentano, *Meine letzte Wünsche für Oesterreich*, Stuttgart, 1895, pp. 31–40.

⁹⁵ M 14/15, p. 1; apud Werle, *op. cit.*, p. 113.

⁹⁶ V.W. Huemer, „Brentano’s Four Phases and the Rise of Scientific Philosophy”, în I. Tănăsescu, A. Bejinariu, S. Krantz Gabriel, C. Stoenescu (eds.), *Brentano and the Positive Philosophy*, pp. 402, 410 și caracterizările menționate de el.

de modul în care sunt înțelese astăzi sarcinile gândirii. În acest context, scopul acestui studiu a fost tocmai acela de a arăta că dimensiunea tradițională amintită nu constituie doar partea caducă, nedemnă de analizat din perspectiva intereselor de cercetare actuale, una care poate fi izolată și lăsată la o parte prin faptul că eliminăm din discuție acele lucrări ale lui, cea despre existența lui Dumnezeu sau prelegerile de filosofie medievală, de pildă, care trimit din capul locului la dimensiunea lor metafizic-teologică. Argumentele prezentate mai sus au încercat însă să arate că dimensiunea respectivă constituie însuși nucleul filosofiei lui, inclusiv al acelor teorii, teoria fazelor, de pildă, despre care am fost extrem de siguri până acum că le putem interpreta exclusiv din perspectiva noastră modernă.